

La Història Militar de la Corona d'Aragó a la Baixa Edat Mitjana: passat present i futur

MARIO ORSI LÁZARO*

mario.orsi.mail@gmail.com

Paraules clau: Història militar, Edat Mitjana, historiografia, Corona d'Aragó.

Resum: La història militar de la Corona d'Aragó començà quan els reis d'Aragó escrigueren les seves cròniques i els seus documents, i diversos historiadors basaren les seves recerques en aquestes fonts. Quan les noves tendències historiogràfiques desenvolupades a mitjan segle XX arribaren a Espanya, la història militar de l'Edat Mitjana va quedar marginada. Aquest article mostra la manera com aquest problema afectà la recerca històrica sobre la Corona d'Aragó a l'Edat Mitjana, i com la disciplina s'està recuperant lentament per a esdevenir un nou i interessant enfocament per al medievalisme.

Abstract: The military history of the Aragon medieval Crown began when the kings of Aragon wrote their chronicles and records, and several historians developed their research on these sources. When the historiographical tendencies developed from the middle of the XXth century arrived in Spain, the military history of the Middle Ages became marginalized. This paper shows the way this problem affected the historical research on the Aragon medieval Crown, and how the discipline is slowly recovering and becoming an interesting new focus for medieval research.

---

* Departament de Ciències Històriques - Institució Milà i Fontanals (CSIC)

INTRODUCCIÓ

Sembla evident que la guerra pot considerar-se una de les activitats amb més pes específic en la història de la humanitat, no només pel seu impacte directe en la societat que la pateix, sinó també per la manera com el seu tractament ha influït en el coneixement històric. Quasi totes les formes d'entendre la història, les més diverses escoles historiogràfiques, l'han situada en el centre de la narració, la descripció o la comprensió del passat.

Si bé durant molts segles es va considerar l'estudi de la història militar com a sinònim de la narració i descripció de combats i conflictes, a dia d'avui la seva definició com a disciplina és, de llarg, molt més ampla. La història de la guerra, encarregada d'estudiar el desenvolupament dels conflictes, les operacions, les tàctiques i els combats, es troba avui inclosa en una història militar més integradora i global, que estudia també els factors que relacionen la guerra amb el seu context socioeconòmic i polític. La recerca entorn de la guerra ha pres, des de fa dècades, un intens interès per la comprensió del fenomen en ell mateix, així com també de les causes, conseqüències i relacions amb l'economia, amb els aspectes financers, administratius i d'organització militar. El conflicte, a més, ha adquirit una nova dimensió en l'estudi de les relacions humanes, en les xarxes de poder, en els mecanismes de reclutament i control social i en els aspectes ideològics que s'hi associen.

La història militar de l'occident baixmedieval no constitueix cap excepció a aquesta tendència. De fet, els medievalistes van jugar un paper cabdal en les principals renovacions metodològiques de la historiografia del darrer segle, i el cas de la història militar és ben representatiu. En el context d'unes jornades d'història militar centrades en l'aportació de noves perspectives, la millor manera de fer honor a la invitació de l'organització era, en la mesura de les meves possibilitats, donar una visió de conjunt d'aquest fenomen aplicant-lo a un cas que fos, alhora, conegut al públic, singular en les seves característiques i dotat d'un potencial important. La Corona d'Aragó en la baixa Edat Mitjana complia tots aquests requisits i em permetia de fer un estat de la qüestió representatiu i abastable, així com assenyalar diversos corrents de recerca –és a dir, noves perspectives– que recentment han donat una considerable empena a la disciplina en

l'àmbit catalanoaragonès.

1. LA GUERRA EN LA TRADICIÓ HISTORIOGRÀFICA DE L'OCCIDENT BAIXMEDIEVAL

No és possible distingir cap nova perspectiva de recerca sense un coneixement exhaustiu de la tradició que hom busca renovar. És imprescindible, doncs, entendre cadascuna de les circumstàncies que envoltaven la producció del medievalisme centrat en la Corona d'Aragó, per tal de poder delinir les seves línies mestres en l'actualitat.

No cal dir que, des de què nobles i reis començaren a fer la guerra, es va començar a escriure sobre els fets, les gestes i els pretextos que enaltien la praxi bèl·lica dels senyors, que eren els comitents de les narracions. La validesa metodològica d'aquestes fonts, tan fàcil i erròniament menyspreable com, sovint, difícil de mesurar amb claredat, queda desdibuixada pel seu caràcter propagandístic. També cal recordar, però, que es van escriure molt a prop, en el temps i en l'espai, de testimonis directes o, com a mínim, de gent amb l'escala de valors i categories mentals que llavors imperaven. Per aquest motiu, les cròniques, annals i dietaris, abundants en l'Europa baixmedieval, van ser utilitzades de manera constant com a pilar bàsic del medievalisme, des de la seva redacció fins ben entrat el segle XX. També el fet que fossin eines de legitimació del poder reial o senyorial, útils per a la construcció ideològica, identitària i nacional, dels estats decimonònics, va contribuir a reforçar el rol d'aquestes narracions com a base de l'escriptura de la història medieval.

Per a legitimar la pràctica política d'un senyor es feia servir constantment la guerra com a eina, tant per mostrar el valor d'un líder i el poder del seu llinatge com, alhora, per demostrar la validesa dels seus drets, ratificats en una lluita que, entre moltes d'altres consideracions, s'entenia també com un judici de Déu. Aquesta òptica s'aplicava, per damunt de tot, a la batalla campal, un esdeveniment excepcional, poc representatiu de la realitat diària de la guerra medieval però d'enorme prestigi i impacte comunicatiu, que ocupava una part considerable de la majoria de cròniques medievals¹.

D'aquesta manera, la història de la guerra al servei de la propaganda

del llinatge va passar, tot i els canvis metodològics de l'Edat Moderna –principalment l'humanisme i el racionalisme– a condicionar directament la historiografia positivista al servei de l'estat-nació. En aquest context, la guerra esdevenia el *leitmotiv* de la història, principal fita cronològica de regnats i dinasties, però alhora quedava fixada la idea de la guerra medieval com una successió de batalles campals on predominava l'esperit cavalleresc i l'individualisme per damunt de la disciplina². L'anomenada *història-batalla* es consolidà com l'esquema més tradicional per a estudiar i explicar l'Edat Mitjana i, cal no oblidar-ho, com una trinxera reaccionària enfront de la revolució metodològica que arribaria al llarg del segon terç del segle XX.

Tot i el trauma de la Segona Guerra Mundial –o tal volta a causa d'ell– el medievalisme i la història en general visqueren, entre les dècades dels trenta i els seixanta, una revolució metodològica, un gir copernicà que va dotar-los d'un nou significat. Les escoles de pensament del materialisme històric i els *Annales* van traslladar el centre de l'atenció de l'historiador des de la descripció positivista i ordenada de la història del poder, cap a la comprensió de problemes relacionats amb el context socioeconòmic. Les enceses crítiques dels renovadors contra la historiografia tradicional, basada en la batalla com a fita cronològica de la història política, no van impedir, però, que paressin atenció a la guerra, fenomen omnipresent en tota mena de fonts i molt ric en connexions socioeconòmiques. Tot i que es va estendre la tendència de no estudiar els conflictes i les pràctiques guerreres –feina sospitosa de ser història factual, història-batalla, i per tant reaccionària–, l'estudi de les relacions entre guerra i societat experimentà un impuls extraordinari.

La producció dels medievalistes britànics del darrer terç del segle XX, agrupada en bona mesura al voltant de la revista *Past and Present* i

---

¹ Vegeu una reflexió sobre aquest tema a F. GARCÍA FITZ *Las Navas de Tolosa*. Barcelona, Ariel, 2005, pp. 59-100.

² Vegeu aquests conceptes en obres clàssiques com ara F. LOT, *L'Art militaire et les armées au Moyen âge en Europe et dans le proche Orient*. París, Payot, 1946; H. DELBRUCK, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*, Berlin, Georg Stilke, 1900-36, 7 vols, *passim*; C. OMAN, *A history of the art of war in the middle ages*. London, Greenhill Books, 1991 (és reedició d'un original de 1885); Sir B. H. LIDDELL HART, *Histoire mondiale de la stratégie*. París, Plon, 1962.

molt centrada en l'impacte econòmic de la guerra en el context de la crisi baixmedieval, és un clar exemple d'aquesta tendència, que ha sobreviscut fins avui en dia³. Encara més conegut és el cas del medievalisme francès, que en els mateixos anys treia a la llum una tradició pròpia, lligada a la revista *Annales*, i que s'ocupava, principalment, del rol de la guerra en la construcció de l'estat modern⁴ i dels aspectes ideològics de la història militar⁵.

Tot i el parcial descrèdit que les esmentades renovacions historiogràfiques han patit en els darrers anys, acusades de ser dogmàtiques i excessivament ideologitzades, la seva empremta continua viva. En els darrers anys, tot i el retorn parcial a esquemes narratius o excessivament teòrics i allunyats de l'evidència empírica, la història militar de l'occident baixmedieval continua aportant peces clau en la comprensió del període. Els conceptes de més èxit dels darrers anys enfonsen les seves arrels en els renovadors de l'equador del segle XX i contribueixen a donar una visió més global i integradora de la guerra i de les seves connexions socioeconòmiques durant la baixa Edat Mitjana. L'anomenada revolució militar i la coneguda com –de manera potser un xic pretenciosa– *New Military History* són les dues fites que, a nivell internacional, han marcat les línies de fase de la recerca recent. Arribats, doncs, a les que semblen ser, ara per ara, les noves perspectives de la història militar de l'occident baixmedieval, cal aturar-se breument a definir-ne les claus de volta.

En primer lloc, la fructífera tradició dels orígens de l'estat modern en les estructures i institucions militars va rebre un impuls extraordinari

---

³ J. STRAYER, *The costs and profits of war: the anglo-french conflict of 1294-1303*, en H. A. MISKIMIN; D. HERLIHY, A. D. UDOVITCH, *The medieval city*. Yale University Press, New Haven and London, 1977, pp. 269-291; M. POSTAN, "The costs of the Hundred Years' War", *Past and Present*, 27 (Abril-1964) pp. 34-53; K. B. MCFARLANE, "War, economy and social change", *Past and Present* 22 (Juliol-1962), pp. 3-13; M. T. PRESTWICH, *Plague, famine and war. The fourteenth-century economy*, dins IDEM, *The three Edwards. War and state in England. 1272-1377*. Londres, Routledge, 1993; IDEM *Armies and warfare in the middle age: the English experience*. New Haven-Londres, Yale University Press, 1996.

⁴ Vegeu, entre d'altres, l'enciclopèdica obra de PH. CONTAMINE, *Guerre, État et Société à la fin du Moyen Âge. Études sur les armées des rois de France, 1337-1494*. París-La Haia, 1972; IDEM, *La guerra en la Edad media*, Barcelona, Labor, 1984.

⁵ G. DUBY, *El domingo de Bouvines*. Barcelona, Alianza, 1988.

durant els anys vuitanta. Els diversos estudis que giraren al voltant de l'obra, ja clàssica, de G. Parker⁶ cercaren una explicació en la guerra per aclarir els orígens de la puixança dels estats occidentals. Aquest concepte fou ràpidament aplicat, en la llarga durada, a la història medieval⁷. L'extensió de les diverses fases de canvi en un arc cronològic tan ample han servit per posar en qüestió el caràcter realment revolucionari de les esmentades transformacions. Sens dubte, però, ha estat clau per a impulsar la recerca entorn de la relació entre guerra, tecnologia, societat, aparells institucionals i diferents formes de poder públic, és a dir, entorn de la gènesi de l'estat modern. Així, tot i que el caràcter revolucionari de la revolució militar sembla avui, paradoxalment, poc acceptat, la relació entre la guerra i la societat que la produeix és cada cop més ben entesa pels medievalistes, posant en pràctica una metodologia que, si bé té un origen marcadament anglosaxó, ha tingut el seu reflex arreu d'Europa. Factors com el reclutament, l'impacte econòmic de la guerra, el finançament, la fiscalitat o els mecanismes administratius han estat constantment estudiats en l'àmbit de la majoria dels poders públics de l'Europa baixmedieval.

Finalment, en els darrers anys, hom ha pogut veure com ha pres una importància renovada, juntament amb la recerca entorn de les estructures socioeconòmiques de la guerra, l'estudi de les pràctiques de la guerra, dels conflictes en ells mateixos. Els factors estratègics, operacionals i tàctics han deixat de ser considerats com anècdotes o matèria d'erudició frívola, per a entendre's com una part integrant de l'estudi de les relacions entre guerra i societat. Un cop més, l'impuls prové de l'àmbit anglosaxó,

---

⁶ G. PARKER, *La revolución militar. Las innovaciones militares y el apogeo de occidente 1500-1800*, Barcelona, Crítica, 1988.

⁷ Hom pot trobar el concepte de la revolució militar medieval a C. ROGERS, "The military Revolutions of the Hundred Years' War", *The journal of Military History*, 57-2 (abril-1993), pp. 241-278; A. AYTON; J. L. PRICE, *The medieval military revolution : state, society and military change in medieval and early modern Europe*, Londres, Tauris Academic Studies, 1994. El debat ha generat nombroses respostes a la contra, com ara, M. T. PRESTWICH, *Armies and warfare in the middle ages*, pp. 334-346; J. STONE, "Technology, Society, and the Infantry Revolution of the Fourteenth Century", *The journal of Military History*, 68 (abril-2004), pp. 361-380.

marcat per l'anomenada *New Military History*⁸, un corrent sorgit a volts dels anys noranta als Estats Units, i molt proper a la història contemporània. Ràpidament, però, les seves premisses començaren a aplicar-se a l'estudi de l'Edat Mitjana i a una gran varietat d'àmbits geogràfics, enriquint el coneixement de les estructures mitjançant la seva relació amb les pràctiques. I, cal subratllar-ho, entroncant amb una tradició brillant que no era, en absolut, nova. Destacà, a mitjan segle XX, per a l'estudi de les formes de combatre i fer la guerra, una potent tradició d'obres que, si bé mantenien esquemes descriptius tradicionals, van saber superar els prejudicis i explicar l'art de la guerra a l'occident baixmedieval⁹.

Podríem dir, doncs, que, fugint de les insuficiències metodològiques del positivisme i dels prejudicis ideològics de les renovacions de mitjan segle passat, la història militar sembla haver trobat el seu lloc, i en l'àmbit de l'Edat Mitjana la realitat no és diferent. Els medievalistes comencen a observar els seus objectes d'estudi lliures de complexos i, alhora, resten ben atents a les relacions socioeconòmiques i polítiques de la guerra. Tot i així, aquesta tasca no ha fet altra cosa que començar. Per ara, aquests esquemes, tan fructífers en diversos àmbits geogràfics i tan útils per a la comprensió global de la baixa Edat Mitjana, sols s'han

---

⁸ J. W. CHAMBERS, "Conference review essay: The New Military History: Mith and reality", *The Journal of Military History*, 55-3. (Juliol-1991), pp. 395-406. Com a treballs representatius d'aquesta tendència, vegeu, entre d'altres, J. GILLINGHAM, *Richard I and the science of war in the Middle Ages*, en J. FRANCE, *Medieval Warfare 1000-1300*, Hampshire, Ashgate, 2001, pp. 299-312 (és reedició d'un treball publicat el 1984), o bé diverses obres, sorgides arreu d'Europa, que comparteixen els seus plantejaments, com ara M. N. COVINI, *L'esercito del duca: organizzazione militare e istituzioni al tempo degli Sforza (1450-1480)*, Roma, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, 1998; A. A. SETTIA, *Comuni in guerra: armi ed eserciti nell'Italia della città*, Bologna, Cooperativa libraria universitaria, 1993; IDEM, *Rapine, assedi, battaglie. La guerra nel Medioevo*, Roma-Bari, Editori Laterza, 2002; J. C. MAIRE VIGUEUR, *Cavaliers et citoyens: guerre, conflits et société dans l'Italie communale, XIIe-XIIIe siècles*, Paris, École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2003; F. CARDINI, *Quell'antica festa crudele: guerra e cultura della guerra dall'età feudale alla grande rivoluzione*, Florencia, Sansoni editore, 1982; M. MALLETT, *The Military Organization of a Renaissance State. Venice c. 1400 to 1617*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984.

⁹ F. VERBRUGGEN, *The art of warfare in western Europe during the Middle Ages. From the eighth century to 1340*, Amsterdam-Nueva York-Oxford, North-Holland publishing company, 1977 (és traducció d'un original de 1954); R. C. SMAIL, *Crusading warfare. 1097-1193*. Cambridge, Cambridge University Press, 1967; C. GAIER, *Art et organisation militaires dans le principauté de Liège et dans le comté de Loos au Moyen Âge*, Bruxelles, Palais des Académies, 1968.

aplicat de manera localitzada, amb una producció quantitativa limitada i, en alguns casos, en evident desproporció amb les potencialitats de la disciplina. Aquest darrer cas és, clarament, el del medievalisme referit a la Corona d'Aragó.

2. LA HISTORIOGRAFIA DE LA GUERRA A LA CORONA D'ARAGÓ: DE L'EXALTACIÓ A L'OSTRACISME

Pel que fa a la historiografia militar sobre la Corona d'Aragó¹⁰, en una trajectòria temporal paral·lela a la que s'ha seguit més amunt, podríem establir un punt de partida en els precedents medievals, en obres històriques quasi coetànies als fets que narren, profundament marcades pel seu caràcter propagandístic. Les quatre grans cròniques (escrites per Jaume I, Bernat Desclot, Ramon Muntaner i Pere el Cerimoniós)¹¹ van atreure l'atenció dels historiadors i van esdevenir, des del moment de la seva redacció, el primer pilar de la història política de la Corona d'Aragó durant la baixa Edat Mitjana. La conjunció dels episodis que s'hi poden llegir, així com la repetició de formes d'entendre el poder i l'exercici de l'autoritat reial, demostren el caràcter de les cròniques com a corpus d'obres al servei del projecte polític d'un llinatge¹². Sense que

---

¹⁰ Els treballs sobre la historiografia militar de la Corona d'Aragó són ben escadussers, la qual cosa reflecteix l'escàs interès que ha suscitat aquest camp de la recerca històrica. Hi ha, però, un recent canvi de tendència; vegeu M. ALVIRA CABRER, *La historiografía de la guerra relativa a la Corona de Aragón de la Plena Edad Media (siglos XI-XIII)*, dins *Coloquio Internacional de Historiografía de la Guerra Medieval (Cáceres, 18-20 de noviembre de 2008)*, en premsa. Agraïxo al Dr. Alvira que em proporcionés el text abans de la seva publicació. Reflecteixo aquí parcialment les conclusions del meu treball M. ORSI LÁZARO, *La guerra en la Corona de Aragón (siglos XIII-XV). Aproximación metodológica a través de su historiografía*, dins M. H. da CRUZ COELHO; S. A. GOMES; A. M. RIBEIRO REBELO (coords.), *VI Jornadas Luso-espanholas de Historia Medieval: A Guerra e a Sociedade na Idade Média*, Torres Novas, Sociedade Portuguesa de Estudos Medievais-Sociedad Española de Estudios Medievales, 2009, pp. 549-569.

¹¹ F. SOLDEVILA ZUBIBURU (ed.), *Les quatre grans cròniques*, Barcelona, Selecta, 1971 (hi ha una reedició a cura de J. BRUGUERA y M. T. FERRER MALLOL, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007-2011).

¹² Vegeu A. HAUF I VALLS, *Les cròniques catalanes medievals. Notes entorn a la seva intencionalitat*, dins A. BALCELLS (ed.), *Història de la historiografia catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2004, pp. 39-75, així com S. M. CINGOLANI, "Seguir les vestigues dels antecessors. Llinatge, reialesa i historiografia a Catalunya des de Ramon Berenguer IV a Pere II (1131-1285)", *AEM*, 36-1 (2006), pp. 201-240.

sigui possible aprofundir aquí en l'anàlisi d'aquest aspecte de la cronística dels reis d'Aragó, sí que cal subratllar la seva validesa i la seva constant reutilització al llarg dels segles, com es pot veure en l'ús que en va fer Jerónimo Zurita¹³ al segle XVI. Cal anar, però, encara més enllà, ja que, si bé el cronista aragonès escrivia per a Felip II i per força havia de continuar amb el discurs legitimista del llinatge, el fet és que, fins ben entrat el segle XX, les cròniques es continuaven fent servir des d'una òptica semblant. L'exaltació medieval del llinatge fou rellegida pels historiadors romàntics, que van reorientar-la cap a la recerca dels orígens de la nació catalana. Així havia de ser, tant a causa de la difusió d'aquesta òptica essencialista arreu d'Europa com, principalment, pel fet que el nacionalisme català havia de buscar les seves arrels en el passat que es considerava més gloriós.

Tot i així, els historiadors que treballaven sobre la Corona d'Aragó no es limitaven a l'exaltació patriòtica, sinó que també s'esforçaven per assolir, en la mesura del possible, un mètode a l'alçada de les exigències que, cada cop més, donaven forma a la prosa científica europea. El mètode racionalista i el sorgiment de l'esperit romàntic i nacionalista s'entrellaçaren durant tot el segle XIX i donaren lloc a una sòlida historiografia catalana, amb un segell identitari ben clar i, alhora, amb una particular atenció al rigor metodològic¹⁴. No és possible separar clarament la influència del positivisme i de la consciència nacional en la historiografia d'aquest període; diversos historiadors pararen atenció a totes dues inquietuds, que en cap cas foren excloents i motivaren una creixent producció científica. La guerra hi ocupà un lloc privilegiat en les prioritats temàtiques, però la manera d'explicar-la quedà condicionada per

---

¹³ J. ZURITA, *Anales de la Corona de Aragón*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico-CSIC, 1969-1976.

¹⁴ E. SERRA PUIG, "Una aproximació a la historiografia catalana: el nostre segle", *Revista de Catalunya*, 2ª època, 27, (febrer-1989), pp. 43-55; J. CASASSAS, *La historiografia del positivisme*, dins A. BALCELLS (ed.), *Història de la historiografia catalana*, pp. 161-186; J. FERNÁNDEZ TRABAL, "Un periodo crucial en la construcción del medievalismo en Cataluña: de "La historia de Cataluña y la Corona de Aragón" de Víctor Balaguer (1863), a "Los orígenes de la revolución catalana" de Jaume Vicens Vives (1957)", *Acta Historica et Archaeologica Medieevalia*, 27-28 (2006-2007), pp. 209-235; E. PUJOL, *Història i reconstrucció nacional. La historiografia catalana a l'època de Ferran Soldevila (1894-1971)*, Barcelona-Catarroja, Editorial Afers, 2003.

la tipologia i l'ús de les fonts emprades, així com pels missatges que els historiadors, sovint en funció de les seves tendències polítiques, triaven com a fil conductor del discurs.

Si busquem exemples de l'impacte del mètode racionalista i de la posterior consolidació del positivisme, n'hi ha prou a recordar la feina d'Antoni de Capmany¹⁵ o de la nissaga dels Bofarull, arxivers de l'Arxiu Reial de Barcelona¹⁶. Tots plegats, ben atents a la pràctica científica internacional de la seva època, van aportar un gran volum de dades i van treballar a fons la documentació d'arxiu, perfilant aportacions clau per al medievalisme català i també per a la història militar. En un enfocament metodològic basat en l'atenció a les dades rellevants i, en bona mesura, en la història política, la història militar ocupà un lloc privilegiat, particularment els aspectes relacionats amb la guerra naval i l'expansió mediterrània.

Un impacte similar el va tenir en la història militar l'impuls que el catalanisme li va aportar durant el segle XIX i bona part del XX. El rerefons polític nacionalista que va sorgir en bona part de la burgesia catalana de l'època va motivar l'interès per l'Edat Mitjana, època en la qual Catalunya

¹⁵ A. DE CAPMANY Y DE MONPALAU, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Barcelona, Càmera Oficial de Comerç i Navegació, 1961-63 (és edició facsímil de l'original de 1789, amb estudi previ d'E. GIRALT I RAVENTÓS); IDEM, *Cuestiones críticas sobre varios puntos de historia económica, política y militar*, Barcelona, Alta Fulla, 1988 (és edició facsímil d'un original de 1807, amb estudi previ de J. FONTANA); IDEM, *Ordenanzas de las armadas navales de la Corona de Aragón, aprobadas por el rey D. Pedro IV, año de MCCCLIV*, Madrid, Imprenta Real, 1787; IDEM, *Libre del Consolat de Mar*, Barcelona, Càmera Oficial de Comerç i Navegació, 1965 (és edició facsímil d'un original de 1791, amb estudi previ de J. M. FONT I RIUS). Vegeu també R. GRAU, *Antoni de Capmany i la renovació de l'historicisme polític català*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1994.

¹⁶ F. DE BOFARULL I SANS, *Antigua marina catalana*, Barcelona, Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1862; A. BOFARULL I BROCÀ, *Historia crítica (civil i eclesiàstica) de Cataluña*, Barcelona, Juan Aleu y Fugarull, 1876-1878. Destaca també l'esforç ingent de la creació, dins la tradició paneuropea dels *Monumenta*, de la Colección de Documentos Inéditos del Archivo Real de Barcelona (CODOIN); pot servir d'exemple P. DE BOFARULL I MASCARÓ, *Repartimientos de los reinos de Mallorca, Valencia y Cerdeña*. CODOIN-11, Barcelona, Imprenta del Archivo Real, 1856. Aquesta tradició va trobar continuadors nombrosos, com ara A. RUBIÓ I LLUCH, *Diplomatari de l'orient català (1301-1409)*. *Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria*. Edició facsímil, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2001 (reedició d'un original de 1947).

no sols gaudia d'una entitat política pròpia sinó també d'una puixança comercial i, fins i tot, d'una política exterior agressiva i expansiva. Així, no és estrany que diversos treballs d'allò més emblemàtics, al llarg de més d'una centúria, giressin entorn dels orígens de la nació catalana i de la seva projecció militar cap a la Mediterrània¹⁷. Ferran Soldevila és, potser, el màxim representant d'aquesta tendència i l'historiador que més fort impacte va generar amb la seva producció científica¹⁸.

Després de quasi un segle de brillant producció científica, de diverses generacions d'historiadors a la recerca –en diferent mesura segons el cas– de la veritat rigorosa i de les arrels de la nació, la Guerra Civil i la postguerra imposada pel règim franquista varen colpejar durament el medievalisme espanyol i català. Ja abans de la guerra hi havia hagut alguns detalls que apuntaven les potencialitats de la historiografia més renovadora, crítica sovint amb l'herència positivista i romàntica¹⁹, que començava a intuir les infinites possibilitats de la documentació catalanoaragonesa²⁰. Calgué, però, esperar fins ben avançats els anys cinquanta per a poder veure com els *Annales* i el materialisme històric començaren a explotar-les.

L'escola dels *Annales* va trobar el seu màxim exponent a Espanya en Jaume Vicens Vives, impulsor o autor de diverses recerques entorn de les condicions econòmiques i el rerefons social dels territoris de la

---

¹⁷ V. BALAGUER, *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón: escrita para darla a conocer al pueblo, recordándole los grandes hechos de sus ascendientes en virtud, patriotismo y armas, y para difundir entre todas las clases el amor al país y la memoria de sus glorias pasadas*, Barcelona, Manero, 1860-1863; A. AULÈSTIA I PIJOAN, *Història de Catalunya*, Barcelona, Centre Editorial Artístic de Miquel Seguí, 1922; A. ROVIRA I VIRGILI, *Història Nacional de Catalunya*, Barcelona, Edicions Pàtria, 1928.

¹⁸ F. SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, Barcelona, Alpha, 1962; IDEM, *Els almogàvers*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1994; IDEM, *El desafiament de Pere el Gran amb Carles d'Anjou*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1994 (són reedicions d'obres de 1952 y 1960 respectivament).

¹⁹ Vegeu J. SOBREQÜÉS I CALLICÓ, *Un moment crucial de la historiografia catalana: la polèmica entre J. Vicens i Vives i A. Rovira i Virgili*, "Revista de Catalunya", 2ª època, 28 (març-1989), pp. 70-82.

²⁰ E. J. HAMILTON, *Money, prices and wages in Valencia, Aragon and Navarre, 1351-1500*, Cambridge, Harvard University Press, 1936; A. SAYOUS, *Les méthodes commerciales de Barcelone au XVe siècle, d'après des documents inédits de ses archives: la bourse, le prêt et l'assurance maritimes, les sociétés commerciales, la lettre de change, une banque d'État*, dins AA. VV, *Homenatge a A. Rubió i Lluch*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1936, vol. 1, pp. 305-310.

Corona d'Aragó²¹. Aquests, dotats d'excel·lents arxius, representaren una font inesgotable per als treballs d'història econòmica i social, com es pot veure, per exemple, en les monografies, ja clàssiques, de C. Carrère i M. del Treppo²². També cal destacar, en aquesta mateixa línia de treballs d'història econòmica però amb l'òptica del materialisme històric, els estudis de P. Vilar; les seves recerques d'història moderna projectaven la seva cronologia a la baixa Edat Mitjana i donaven claus bàsiques per a la comprensió global del període a la Corona d'Aragó²³.

Ara bé, pel que fa al tema que ens ocupa, la història militar, aquests corrents de canvi generacional i metodològic varen significar una arma de doble tall. Les renovacions historiogràfiques dels anys seixanta i setanta, tan útils per les seves aportacions a la història social i econòmica i, alhora, tan interessades en d'altres països per renovar també la història militar, la portaren a la marginació en l'àmbit del medievalisme català. Aquest és potser el principal problema recent per a la disciplina: la deslegitimació de la matèria, sovint identificada o confosa amb la propaganda filocastrense del règim franquista i, per tot això, estigmatitzada com a baluard de l'immobilisme²⁴. La guerra, doncs, quedà fora de les prioritats d'alguns dels medievalistes més brillants que estudiaven la Corona d'Aragó durant el darrer terç de la passada centúria.

Arribats a aquest punt caldria preguntar-se quines podrien ser les noves perspectives de la història militar de la Corona d'Aragó durant la baixa Edat Mitjana. La resposta sembla clara: l'aplicació de les lliçons

---

²¹ J. VICENS VIVES, *Juan II de Aragón: 1398-1479: monarquía y revolución en la España del siglo XV*, Barcelona, Teide, 1953.

²² C. CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462: Un centre econòmic en època de crisi*, Barcelona, Curial, 1978; M. DEL TREPPO, *Els mercaders catalans i l'expansió de la corona catalano-aragonesa al segle XV*, Barcelona, Curial, 1976.

²³ P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna: recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, Barcelona, Edicions 62, 1965; IDEM, *El declive catalán de la baja Edad Media. Hipótesis sobre su cronología*, en IDEM, *Crecimiento y desarrollo. Economía e historia. Reflexiones sobre el caso español*, Barcelona, Ariel, 1974, pp. 251-331.

²⁴ Vegeu la crítica d'aquesta situació a M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *La convocatoria del usatge Princeps namque en 1368 y sus repercusiones en la ciudad de Barcelona*, dins M. ROVIRA I SOLÀ; S. RIERA I VIADER, "El temps del Consell de Cent I, L'emergència del municipi, segles XIII-XIV", *Barcelona. Quaderns d'Història*, 4 (2001), pp. 79-107 (p. 80).

apreses a les darreries del segle XX a un camp de recerca que aquestes havien abandonat o no havien sabut millorar, per tal de superar un greu dèficit en el coneixement de la cronologia que ens ocupa.

3. LÍNIES DE RECERCA ACTUALS: UNA NOVA HISTÒRIA MILITAR?

Sembla ser que finalment, en els darrers anys, els prejudicis que, durant dècades, havien condemnat la història militar a l'oblit comencen a perdre força i a ser parcialment substituïts per una acceptació, cada cop més generalitzada, del fet que la guerra és una realitat històrica que cal investigar.

Cal començar, però, assenyalant la presència de diversos treballs i autors que, àdhuc en èpoques poc propícies com els anys setanta i vuitanta, mantingueren viva una història militar quantitativament escassa però qualitativament potent, amb una sòlida base metodològica i aliniada amb els impulsos més innovadors de la disciplina en l'àmbit internacional. Tot plegat, alguns anys després, va permetre l'aparició de diverses línies de recerca que avui marquen el camí cap a un coneixement més global i integrador de la història militar catalanoaragonesa.

Hom pot destacar un corrent de recerca que, en la línia de la tercera generació dels *Annales* i dels treballs de G. Duby, ha aplicat a la guerra una perspectiva antropològica i d'història de les mentalitats, centrant el discurs en la cavalleria i en el pensament que s'hi associà²⁵. Cal subratllar també l'aportació de tota una tradició d'estudis, centrats en diversos aspectes de l'expansió catalana, que, partint d'una metodologia més clàssica, no varen renunciar a estudiar la guerra amb exhaustiu rigor, la

²⁵ J. E. RUIZ DOMÉNEC, "Guerra y agresión en la Europa feudal. El ejemplo catalán", *Quaderni Catanesi*, 3 (gener-juny 1980), pp. 265-324; IDEM, *¿Por qué la conquista de Sicilia?: Una lectura receptiva de Desclot, dins AA. VV, La societat mediterranea all'epoca del Vespro. XI Congresso di Storia della Corona d'Aragona: Palermo-Trapani-Erice, 25-30 aprile 1982*, Palermo, Accademia di Scienze Lettere e Arti, 1983-1984, pp. 161-180.

²⁶ Vegeu, entre d'altres, A. GARCIA SANZ, *Història de la marina catalana*, Barcelona, Aedos, 1977; M. T. FERRER I MALLOL, *La conquesta de Sardenya i la guerra de cors mediterrani*, dins J. CARBONELL; F. MANCONI (eds.), *Els catalans a Sardenya*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1984, pp. 35-40; IDEM, *Organització i defensa d'un territori fronterer. La governació d'Oriola en el segle XIV*, Barcelona, CSIC, 1990.

qual cosa permeté l'existència d'un considerable volum de coneixements sobre el període estudiat²⁶. Finalment, cal no oblidar els primers passos de tota una tradició d'estudis entorn de l'organització dels recursos militars de la Corona d'Aragó que, si bé en un principi fou minoritària²⁷, en els darrers anys ha pres una gran empena. Una altra branca important del coneixement històric va començar, en les mateixes dècades i no sense esforç, a fer-se un lloc en l'acadèmia: l'arqueologia medieval. Tot i que no enfocava les seves prioritats cap a la història militar, va representar un impuls de primer ordre, completant el coneixement d'un aspecte tan important com les fortificacions i el territori²⁸.

Aquestes llavors han donat fruit, a llarg termini, amb desigual èxit, però van servir, sens dubte, com a base d'una represa decidida de la recerca en l'actualitat. Des dels anys noranta, arreu d'Europa i en tot l'àmbit ibèric²⁹, la història militar ha rebut un impuls que ha cristal·litzat en diverses línies de recerca, ben actives, que mostren clarament un interès per part del públic i dels professionals³⁰.

La feina potser més destacada en l'àmbit recent de la història militar de la Corona d'Aragó és, sens dubte, la que fa referència als factors financers i institucionals que envoltaren la guerra. Aquesta perspectiva de

²⁷ M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *La Corona de Aragón y el reino nazarí de Granada en el siglo XIV: las bases materiales y humanas de la cruzada de Alfonso IV (1329-1335)*, és una tesi doctoral malauradament inèdita; agraeixo al Dr. Sánchez que em proporcionés el manuscrit.

²⁸ Vegeu, entre d'altres, M. RIU, *L'arquitectura militar i l'urbanisme*, dins AA. VV, *Pere el Cerimoniós i la seva època*, Barcelona, CSIC, 1989; IDEM (dir.), "Fortaleses, torres guaites i castells de la Catalunya medieval", *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, Annex 3, (1986); S. PUJADAS I MITJÀ (Ed.), *Els Castells medievals a la Mediterrània nord-occidental. Actes del congrés celebrat a Arbúcies, els dies 5, 6 i 7 de març de 2003*, Girona-Arbúcies, Diputació de Girona-Museu Etnològic del Montseny, 2004.

²⁹ F. GARCÍA FITZ, *Castilla y León frente al Islam. Estrategias de expansión y tácticas militares (siglos XI-XIII)*, Sevilla, Universidad de Sevilla-Secretariado de publicaciones, 1998, pp. 353-367; J. A. FERNÁNDEZ DE LARREA, *Guerra y sociedad en Navarra durante la Edad Media*, Bilbao, Servicio de publicaciones de la Universidad del País Vasco, 1992; J. GOVEIA MONTEIRO, *A guerra em Portugal nos finais da Idade Média*, Lisboa, Editorial Notícias, 1998.

³⁰ N'hi ha prou a citar dos èxits en l'àmbit de divulgació, com ara F. GARCÍA FITZ *Las Navas de Tolosa*, o bé F. X. HERNÁNDEZ CARDONA, *Història militar de Catalunya*. Barcelona, Rafael Dalmau, 2001, 4 vols.

recerca ha focalitzat els seus estudis en dos àmbits interrelacionats. Per una banda, s'ha ocupat de les finances i de l'organització de la fiscalitat pública destinada a pagar la guerra³¹, no sols centrant la seva atenció en la seva relació amb els conflictes, sinó situant-la en un context d'impacte econòmic socialment desigual. Alhora, la recerca ha parat atenció a diversos aspectes de l'entramat institucional i administratiu de la monarquia, tant des de l'òptica merament organitzativa i política com, alhora, des del punt de vista de les relacions socials i clientelars del poder³².

El que potser seria el segon gran impuls de la recerca recent entre els medievalistes que estudien la Corona d'Aragó podria definir-se, a grans trets, com un enfocament social, tant en el sentit del perfil humà de la guerra com en la seva dimensió ideològica. Per una banda, en la línia de les constants referències internacionals entorn del reclutament, les condicions de servei i el perfil social de la gent de guerra, ha sorgit allò que ja comença a definir-se com una producció constant d'estudis, centrats en la història social de la guerra a la Corona d'Aragó. Els treballs

---

³¹ Vegeu, entre d'altres, M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *Pagar al rey en la Corona de Aragón durante el siglo XIV*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals-Departament d'Estudis Medievals-CSIC, 2003, pp. 291-313; IDEM, *Las cortes de Cataluña en la guerra de Arborea*, dins M. T. FERRER; J. MUTGÉ I VIVES; M. SÁNCHEZ, (eds.) *La corona catalanoaragonesa i el seu entorn mediterrani a la Baixa Edat Mitjana*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals-Departament d'Estudis Medievals-CSIC, 2005, pp. 363-393; també P. ORTI; M. SÁNCHEZ (eds.), *Corts, parlaments i fiscalitat a Catalunya: els capítols del donatiu (1288-1384)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya-Departament de Justícia, 1997, pp. 108-156; P. BERTRAN I ROIGÉ, "Notes sobre els subsidis de l'Església catalana per a la guerra de Sardenya (1354)", *AEM*, 29 (1999), pp. 121-140.

³² S. PÉQUIGNOT, *Enantar a tractar: L'entrée en négociation comme objet d'histoire: L'exemple de la diplomatie de Jacques II d'Aragon (1291-1327)*, dins M. T. FERRER I MALLOL (ed.), *Negociar en la Edad Media. Actas del coloquio celebrado en Barcelona los días 14, 15 y 16 de octubre de 2004*, Barcelona-Madrid-Val-de-Marne, Departament d'Estudis Medievals de la Institució Milà i Fontanals (CSIC)-Casa de Velázquez-Université Paris XII, 2005, pp. 265-301; R. SALICRÚ I LLUCH, *El sultanat de Granada i la Corona d'Aragó (1410-1458)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998; A. BEAUCHAMP, *Gouverner la Couronne d'Aragon en l'absence du roi: la lieutenant générale de l'enfant Pierre d'Aragon (1354-1355)*, tesi doctoral inèdita. Agraïxo a la Dra. Beauchamp que em proporcionés el manuscrit de la tesi; D. KAGAY, *Army mobilization, royal administration, and the realm in the thirteenth-century Crown of Aragon*, dins P. CHEVEDDEN; D. KAGAY; P. PADILLA (eds.), *Medieval Spain and the Western Mediterranean: A Volume in Honor of Robert I. Burns*, S.J. Leiden: Brill, 1996, pp. 95-115.

sobre la noblesa i les seves relacions socials entorn de la guerra han estat la part majoritària d'aquesta producció³³, però també altres grups socials han estat objecte d'estudi, per part de la història militar, relacionant el seu perfil social amb el seu rol en l'organització i en el combat³⁴. Igualment, hom pot trobar en aquests treballs una constant atenció als aspectes ideològics associats a una noblesa que feia de la guerra una forma de vida³⁵.

CONCLUSIÓ

En aquestes pàgines hem assenyalat, des del recorregut cronològic de llarga durada i des d'una considerable varietat temàtica, quins han estat els principals trets de la recerca sobre la història militar de la Corona d'Aragó durant la baixa Edat Mitjana. Partint d'una base metodològica i d'una tradició enormement sòlida, els historiadors del segle XIX i de bona part del segle XX assumiren la guerra com una clau explicativa. Des de l'òptica romàntica es veia com un exemple de glòries

³³ J. SÁIZ SERRANO, *Guerra y nobleza en la Corona de Aragón. La caballería en los ejércitos del Rey (Siglos XIV-XV)*, tesi doctoral inèdita (agraïexo al Dr. Sáiz que m'autoritza a accedir al manuscrit abans que es publicués en línia); IDEM, *Los caballeros del rey*, València, Servei de Publicacions de la Universitat de València, 2008; M. LAFUENTE GÓMEZ, *La guerra en Ultramar*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2011, en premsa; IDEM, *Pedro Jiménez de Samper, un caballero de frontera al servicio de Pedro IV de Aragón (1347-1364)*, en J. E. RUIZ-DOMÉNEC; R. DA COSTA (coords.), *Mirabilia*, 8. "La caballería y el arte de la guerra en el mundo antiguo y medieval", (Desembre-2008), pp. 261-298; D. KAGAY, "The "treasons" of Bernat de Cabrera: government, law, and the individual in the late-medieval Crown of Aragon", *Mediaevistik*, 13 (2000), pp. 39-54; A. MARTÍNEZ GIRALT, "L'agitat retir monàstic del vescomte Bernat II de Cabrera", *Quaderns de la Selva*, 20 (2008), pp. 46-58.

³⁴ Vegeu P. F. SIMBULA, *L'arruolamento degli equipaggi nei regni della Corona d'Aragona (sec. XIV-XV)*, dins S. CAVACIOCCHI (ed.) *Ricchezza del mare, ricchezza dal mare. Sec. XIII-XVIII. Atti della 37 Settimana di Studi dell' Istituto Internazionale de Storia Economica "F. Dattini" di Prato*. Florència, Le Monnier, 2006, pp. 1020-1039. Per a una llista més exhaustiva de referències remeto a M. ORSI LÁZARO, "Vaguerosos e malendrins" y "ballesters bons e bé atreçats". *Notas sobre la infantería de Pedro el Ceremonioso en una armada real a Cerdeña (1354)*, dins J. F. JIMÉNEZ ALCÁZAR; J. MAÍZ CHACÓN; C. VILLANUEVA MORTE; I. CALDERÓN MEDINA (Eds.), *Actas del IV Simposio internacional de jóvenes medievalistas de Lorca (2008)*, Murcia, Editem-Ediciones de la Universidad de Murcia, 2009, pp. 187-202; IDEM, "Les dotacions dels vaixells de l'armada de 1354: motivacions, context social i costos humans", *Drassana*, 15 (2007), pp. 54-73.

³⁵ Vegeu, entre d'altres, M. ALVIRA, *El jueves de Muret: 12 de septiembre de 1213*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2002.

patriòtiques i d'origens exemplars, mentre que quasi tots els medievalistes, sempre atents a la història política, veieren els conflictes com les fites més rellevants en l'exposició dels fets pretèrits.

Un cop closa la postguerra franquista, a mesura que l'acadèmia espanyola s'obria a l'àmbit europeu, entrà al medievalisme catalanoaragonès un potent corrent de renovació metodològica. Els seguidors de l'escola d'*Annales* i el materialisme històric, recolzant-se en l'ambient progressista de la universitat i aprofitant les magnífiques fonts catalanes, impulsaren un canvi de primera magnitud en la comprensió de la història medieval, però deixaren la guerra, en bona mesura, fora de les seves prioritats. El dèficit que això suposà per a la història militar de la Corona d'Aragó baixmedieval fou considerable, ja que retardà la incorporació de la disciplina a la que, potser, va ser la principal millora qualitativa de la historiografia del segle passat.

Només en dates molt recents s'han començat a veure aquelles que són, potser, les perspectives de recerca més prometedores per a la història militar del període que estudiem en aquestes planes. Aquestes recerques s'han fet continuant amb la sistemàtica feina heurística dels positivistes, aplicant les perspectives socioeconòmiques dels *Annales* i el materialisme i enfocamentant els canvis militars en el context de la formació de l'estat modern. Han estat, doncs, de gran valor, no sols pel fet que han contribuït enormement a entendre les relacions entre guerra i societat a la senyoria dels reis d'Aragó, sinó també pel fet que han retornat a la seva història militar la normalitat i l'acceptació que li mancaven, tot i obrint unes perspectives prometedores. Aquestes, però, són, ara per ara, del tot insuficients.

El pes real de la història militar i el seu volum quantitatiu encara són modestos en l'àmbit catalanoaragonès, no sols pel sostre que suposa el sistema de recerca espanyol i català, sinó també pel fet que és encara un tema de recerca desconegut, secundari o, fins i tot, infravalorat.

A aquest fet cal sumar algunes limitacions qualitatives, associades a la inèrcia de determinats prejudicis o potser, senzillament, al fet que el recorregut encara és en els seus inicis. Pot servir d'exemple el cas de la complementaritat de fonts i la interdisciplinarietat, que, tot i que han millorat de manera considerable³⁶, encara es troben lluny d'una situació

òptima. Hom podria dir quelcom de semblant sobre les obres de síntesi, eina fonamental per a una comprensió global i ordenada del tema que, per ara, es troba limitada a articles³⁷ –excel·lents, però forçosament epidèrmics– i obres de divulgació³⁸.

També caldria subratllar, finalment, el dèficit que pateix l'estudi de la guerra i de les seves pràctiques. Es podria aplicar als medievalistes que estudiaren la guerra a la Corona d'Aragó l'afirmació de J. Gillingham, que considerava que els historiadors, entestats a saber el rerefons socioeconòmic dels exèrcits, no sabien com combatien i operaven³⁹. Hi ha hagut alguns intents d'omplir aquest buit⁴⁰, però el cert és que, per ara, la feina és lluny de ser completa i aquesta carència en el coneixement de les pràctiques militars pesa molt sobre la comprensió de les estructures socioeconòmiques de la guerra.

Cal preguntar-se, per acabar, si aquestes noves perspectives podrien considerar-se com una revolució historiogràfica, com una nova

³⁶ Vegeu, com a exemples orientats en aquest sentit, M. PUJOL I HAMELINK, “La tipologia naval medieval en Catalunya (siglos VIII-XV): Las fuentes de información”, *Revista de Historia Naval*, 88 (2005), pp. 27-56; M. SANCHO I PLANAS (dir.), *Mur. La història d'un castell feudal a la llum de la recerca històrica-arqueològica*, Tremp, Garsineu edicions, 2009.

³⁷ J. SÁIZ SERRANO, *La organización militar en la expansión mediterránea de la Corona de Aragón*, dins R. NARBONA VIZCAÍNO (ed.), *La Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI & VII centenari de la sentència arbitral de Torrellas, 1304-2004. XVIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, València, Universitat de València-Fundació Jaume II el Just, 2004, vol.1, pp. 737-764; J. A. SESMA MUÑOZ, *Guerra, ejército y sociedad en los reinos de Aragón y Navarra en la Edad Media*, “Revista de Historia Militar”, número extraordinari (2002), pp. 13-48; M. T. FERRER I MALLOL, “La organización militar en Catalunya en la Edad Media”, dins M. A. LADERO QUESADA (coord.) “Conquistar y defender: Los recursos militares en la Edad Media hispánica”, *Revista de Historia Militar*, número extraordinari (2001), pp. 119-222.

³⁸ Vegeu F. X. HERNÁNDEZ CARDONA, *Història militar...*

³⁹ J. GILLINGHAM, *Richard I...*

⁴⁰ Vegeu M. T. FERRER I MALLOL, *Organització i defensa d'un territori fronterer. La governació d'Oriola en el segle XIV*, Barcelona, CSIC, 1990; F. FOERSTER LAURES, “La táctica de combate de las flotas catalano-aragonesas del siglo XIII, según la describe Ramón Muntaner”, *Revista de Historia Naval*, 16 (1987), pp. 23-36; IDEM, *The warships of the kings of Aragón and their fighting tactics during the 13th and 14th centuries AD*. “The International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration”, 16-1 (1987), pp. 19-29; M. ORSI LÁZARO, “Estrategia, operaciones y logística en un conflicto mediterráneo. La revuelta del juez de Arborea y la “armada e viatge” de Pedro el Ceremonioso a Cerdeña (1353-1354)”, *AEM*, 38/2 (juliol/desembre 2008), pp. 921-968.

història militar en l'àmbit de la Corona d'Aragó baixmedieval. No sembla, per ara, que es pugui fer una afirmació com aquesta, ja que la tradició d'estudis d'història militar de l'àmbit catalanoaragonès nasqué amb els inicis del medievalisme. El seu recorregut, irregular, ple de vicissituds internes i externes, ha deixat diverses mancances, però també una sòlida tradició d'història medieval que, juntament amb l'inesgotable patrimoni documental i arqueològic de l'àrea geogràfica de la Corona d'Aragó, dota les recerques futures d'un potencial inigualable. Els canvis metodològics i les innovacions historiogràfiques de la darrera centúria, en la mesura que s'han incorporat a la disciplina, ho han fet en un procés de dècades i, si bé és cert que sols han cristal·litzat en els darrers anys, no es pot considerar que existeixi una revolució, sinó, en tot cas, una millora sòlidament apuntalada en el temps. Potser és precisament aquesta la nova perspectiva més prometedora: continuar la feina encetada per Jaume I al *Llibre dels Fets*, completar la tasca documental de Bofarull i reconciliar-los, d'una vegada per totes, amb Marc Bloch.

BIBLIOGRAFIA:

- M. ALVIRA, *El jueves de Muret: 12 de septiembre de 1213*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2002.
- M. ALVIRA CABRER, *La historiografía de la guerra relativa a la Corona de Aragón de la Plena Edad Media (siglos XI-XIII)*, dins *Coloquio Internacional de Historiografía de la Guerra Medieval* (Cáceres, 18-20 de noviembre de 2008), en premsa.
- BEAUCHAMP, *Gouverner la Couronne d'Aragon en l'absence du roi: la lieutenance générale de l'infant Pierre d'Aragon (1354-1355)*, tesi doctoral inèdita.
- J. W. CHAMBERS, "Conference review essay: The New Military History: Mith and reality", *The Journal of Military History*, 55-3. (Juliol-1991), pp. 395-406.
- PH. CONTAMINE, *Guerre, État et Société à la fin du Moyen Âge. Études sur les armées des rois de France, 1337-1494*. París-La Haia, 1972.
- PH. CONTAMINE, *La guerra en la Edad media*, Barcelona, Labor, 1984.
- J. FERNÁNDEZ TRABAL, "Un periodo crucial en la construcción del medievalismo en Cataluña: de 'La historia de Cataluña y la Corona de Aragón' de Víctor Balaguer (1863), a 'Los

orígenes de la revolución catalana' de Jaume Vicens Vives (1957)", *Acta Historica et Archaeologica Medicaevalia*, 27-28 (2006-2007), pp. 209-235.

M. T. FERRER I MALLOL, "La organización militar en Cataluña en la Edad Media", dins M. A. LADERO QUESADA (coord.) *Conquistar y defender: Los recursos militares en la Edad Media hispánica*, *Revista de Historia Militar*, número extraordinario (2001), pp. 119-222.

M. T. FERRER I MALLOL, *Organització i defensa d'un territori fronterer. La governació d'Oriola en el segle XIV*, Barcelona, CSIC, 1990.

C. GAIER, *Art et organisation militaires dans le principauté de Liège et dans le comté de Loos au Moyen Âge*, Bruxelles, Palais des Académies, 1968.

F. GARCÍA FITZ, *Castilla y León frente al Islam. Estrategias de expansión y tácticas militares (siglos XI-XIII)*, Sevilla, Universidad de Sevilla-Secretariado de publicaciones, 1998.

F. GARCÍA FITZ *Las Navas de Tolosa*. Barcelona, Ariel, 2005.

A. GARCIA SANZ, *Història de la marina catalana*, Barcelona, Aedos, 1977.

J. GILLINGHAM, "Richard I and the science of war in the Middle Ages", en J. FRANCE, *Medieval Warfare 1000-1300*, Hampshire, Ashgate, 2001, pp. 299-312.

F. X. HERNÁNDEZ CARDONA, *Història militar de Catalunya*. Barcelona, Rafael Dalmau, 2001.

M. LAFUENTE GÓMEZ, *La guerra en Ultramar*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2011, en prensa.

F. LOT, *L'Art militaire et les armées au Moyen âge en Europe et dans le proche Orient*. París, Payot, 1946.

K. B. McFARLANE, "War, economy and social change", *Past and Present* 22 (Juliol-1962), pp. 3-13.

C. OMAN, *A history of the art of war in the middle ages*. London, Greenhill Books, 1991.

M. ORSI LÁZARO, "La guerra en la Corona de Aragón (siglos XIII-XV). Aproximación metodológica a través de su historiografía", dins M. H. da CRUZ COELHO; S. A. GOMES; A. M. RIBEIRO REBELO (coords.), *VI Jornadas Luso-espanholas de Historia Medieval: A Guerra e a Sociedade na Idade Média*, Torres Novas, Sociedade Portuguesa de Estudos Medievais-Sociedad Española de Estudios Medievales, 2009, pp. 549-569.

G. PARKER, *La revolución militar. Las innovaciones militares y el apogeo de occidente 1500-1800*, Barcelona, Crítica, 1988.

M. POSTAN, "The costs of the Hundred Years' War", *Past and Present*, 27 (Abril-1964) pp. 34-53.

M. T. PRESTWICH, “Plague, famine and war. The fourteenth-century economy”, dins *The three Edwards. War and state in England. 1272-1377*. Londres, Routledge, 1993.

M. T. PRESTWICH, *Armies and warfare in the middle age : the English experience*. New Haven–Londres, Yale University Press, 1996.

J. E. RUIZ DOMÉNEC, “Guerra y agresión en la Europa feudal. El ejemplo catalán”, *Quaderni Catanesi*, 3 (gener-juny 1980), pp. 265-324.

J. SÁIZ SERRANO, “La organización militar en la expansión mediterránea de la Corona de Aragón”, dins R. NARBONA VIZCAÍNO (ed.), *La Mediterrània de la Corona d’Aragó, segles XIII-XVI & VII centenari de la sentència arbitral de Torrellas, 1304-2004. XVIII Congrés d’Història de la Corona d’Aragó*, Valencia, Universitat de València-Fundació Jaume II el Just, 2004, vol.1, pp. 737-764.

J. SÁIZ SERRANO, *Guerra y nobleza en la Corona de Aragón. La caballería en los ejércitos del Rey (Siglos XIV-XV)*, tesi doctoral inèdita.

M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *Pagar al rey en la Corona de Aragón durante el siglo XIV*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals-Departament d’Estudis Medievals-CSIC, 2003.

E. SERRA PUIG, “Una aproximació a la historiografia catalana: el nostre segle”, *Revista de Catalunya*, 2ª època, 27, (febrer-1989), pp. 43-55.

J. A. SESMA MUÑOZ, “Guerra, ejército y sociedad en los reinos de Aragón y Navarra en la Edad Media”, *Revista de Historia Militar*, número extraordinari (2002), pp. 13-4.

A. A. SETTIA, *Rapine, assedi, battaglie. La guerra nel Medioevo*, Roma-Bari, Editori Laterza, 2002.

R. C. SMAIL, *Crusading warfare. 1097-1193*. Cambridge, Cambridge University Press, 1967.

F. VERBRUGGEN, *The art of warfare in western Europe during the Middle Ages. From the eighth century to 1340*, Amsterdam-Nueva York-Oxford, North-Holland publishing company, 1977.